

УДК 504:37.033(477)

ОЛЕНА БАРАБАШ

ORCID: 0000-0001-5206-2922

(Київ)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглянуто становлення вищої екологічної освіти в Україні базуючись на історичному дослідженні розвитку законодавчої бази з питань охорони навколишнього природного середовища, її форм і проявів впродовж тривалого періоду. Проведено наскрізний аналіз від окремих аспектів використання природних ресурсів та охорони природи, які мали своє правове закріплення ще в «Руській Правді», і до впроваджених законодавчих ініціатив сьогодення, спрямованих на подолання проблем, пов'язаних із всеохоплюючою антропогенною діяльністю. Особливий акцент зроблено на стандартах вищої освіти третього покоління, із введенням яких створюються умови для підготовки кадрів з екологічною освітою, котрі зможуть застосувати компетенції з урахуванням вимог сучасного ринку праці. Аналіз нормативно-правових актів України виявив, що в системі вищої екологічної освіти постійно змінювалися пріоритети щодо професійних якостей і розвитку фахівця-еколога залежно від тих процесів, які відбувались в житті країни: від консервативної охорони природних об'єктів до актуальних сьогодні розробок природоохоронних проектів та опанування геоінформаційного моделювання. Зазначено, що огляд етапів формування екологічної освіти, дозволить покращити підготовку фахівців для вирішення надзвичайно гострих екологічних, правових і соціально-економічних проблем в Україні.

***Ключові слова:** вища екологічна освіта, фахівець-еколог, спеціальність, напрям, екологізація законодавства, нормативно-правові акти, стандарти вищої освіти.*

Постановка проблеми. Інтеграція України зі світовим інформаційним, освітнім та економічним співтовариством зумовлює необхідність змін у характері вищої екологічної освіти, її цілях, змісті та у фахівцях з такими якостями, як творча ініціатива, самостійність, конкурентоздатність й мобільність [6, с. 84-86].

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань історичного розвитку вищої екологічної освіти, на сьогодні недостатньо висвітлено поєднання історико-педагогічних умов та нормативно-правових аспектів її становлення. Тому аналіз еволюції, ефективності, результативності та покращення сучасного стану професійної підготовки фахівців-екологів в Україні є проблемою стратегічного розвитку нашої держави. Розуміння й аналіз етапів формування вищої екологічної освіти у вищих навчальних закладах (ВНЗ) країни, її удосконалення та прийняття нормативно-правових актів, призначених для врегулювання найбільш важливих суспільних відносин дозволить покращувати підготовку висококваліфікованих професіоналів для вирішення актуальних екологічних, правових і соціально-економічних проблем України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти екологічної освіти й виховання відображені у працях П. П. Бачинського [2], І. М. Костицької [9] та ін. Опис становлення екологічної освіти представлено у дослідженнях Г. А. Білецькою [2, 3] і О. В. Плахотнік [11], нові концептуальні підходи до розвитку екологічної освіти в Україні розкрито у праці Г. О. Білявського [5], основи формування національної технології вищої екологічної освіти висвітлено у роботі В. Ю. Некроса [10].

Мета статті – визначити й охарактеризувати вплив законодавчих нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища на становлення вищої екологічної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі аспекти використання природних ресурсів та охорони природи знаходили своє правове закріплення ще в «Руській Правді», першому законодавчому документі Київської Русі. Цей документ був покликаний зміцнити владне князівство і забезпечити захист земельної власності князів із встановленими покараннями за порушення їх володінь.

Вперше на офіційному рівні термін «охорона природи» появився у 1913 р. під час наради біологів у Швейцарії. В цей час в Україні почала розвиватись перша форма охорони природи консервативна, яка виражалась в ідеях захисту пам'яток природи від знищення й пошкодження.

З 1922 року, більша частина України входить до складу СРСР і від тоді встановлюється радянське законодавство, що відділило природно-ресурсні галузі (гірничу, водну, лісову) від земельного права, вилучило землю з товарних відносин і націй основі визначило умови охорони земельних ресурсів.

У 1930-40-ий роки починає розвиватись друга форма охорони навколишнього середовища – раціональне використання природних ресурсів. Підтвердженням цього є опубліковане зведення державних природних об'єктів «Заповідники та пам'ятки природи України», за даними якого в УРСР у 1930 р. налічувалося 125 пам'яток природи.

У 1950-60-х роках раціональне використання природних ресурсів переростає у нову форму охорони довкілля – захист, відновлення, оздоровлення навколишнього середовища.

Від кінця 1950-х років в СРСР і відповідно УРСР кілька нормативно-правових актів щодо охорони довкілля. Вони не були реально втілені в життя, адже не тільки суперечили тогочасному плановому господарюванню й були позбавлені допомоги фахівців, які би могли застосувати на практиці вимоги законодавчих документів. Виникає необхідність введення до програм ВНЗ спеціальної дисципліни «Охорона природи». В Україні вперше такий курс почали викладати у 1950-ті роки в Одеському університеті [1, с. 30]. У 1961 р. було прийнято рішення про його факультативне вивчення не тільки в педагогічних, медичних і технічних, й в сільськогосподарських, юридичних, економічних ВНЗ.

У 1960 р. був прийнятий перший в історії Закон України «Про охорону природи Української РСР» та доповнюючі його урядові акти. Цей документ регулював комплекс суспільних відносин у галузі охорони природи та раціонального використання природних ресурсів [6]. У його розділах 1 і 2 визначалися такі поняття: «охорона природи», «об'єкти охорони» та «державні органи та громадські організації, відповідальні за охорону природи». В навчальних дисциплінах того часу, природу розглядали односторонньо лише як джерело матеріальних благ, необхідне для задоволення постійно зростаючих потреб радянського суспільства. Наприкінці 1960-х років починає формуватися в суспільстві думка щодо необхідності більш серйозних, виважених і необхідних підходів до організації охорони та захисту навколишнього середовища і що для цього потрібні професійні кадри. З метою підвищення рівня екологічної поінформованості і кваліфікованості майбутніх фахівців у навчальні плани всіх ВНЗ були введені курси: «Актуальні проблеми охорони природного навколишнього середовища», «Основи екології». Це дозволило вивчати екологічні проблеми в тісному зв'язку із суспільними, психолого-педагогічними, загальноосвітніми дисциплінами, що базувалися на знаннях історії, географії, біології, хімії, фізики та інших наук.

Із 1970-х років поняття «охорона природи» включало наступні форми: раціональне природокористування, збереження в недоторканості заповідних територій, відновлення продуктивних сил природи. Виникла необхідність розробки і реалізації програми курсу «Охорона природи» для біолого-хімічних факультетів та спеціальностей «Біологія й хімія», «Хімія й біологія», «Географія з додатковою спеціальністю біологія» [13, с. 15].

Основним напрямком екологічної політики держави в ці роки було забезпечення раціонального природокористування шляхом впровадження нових ефективних методів

розробки родовищ корисних копалин, застосування прогресивних технологічних процесів їх забезпечення видобутку і переробки, створення наукових і технічних основ комплексного використання всіх видів сировини та її побічних продуктів.

У цей період, задовго до затвердження напряму підготовки «Екологія», в деяких ВНЗ були створені кафедри екологічного спрямування де здійснювалась підготовка майбутніх фахівців-екологів для різних галузей промисловості. Перший випуск екологів в Українській РСР відбувся у Запорізькій державній інженерній академії у 1968 р.

З 1975 р. проходять міжнародні семінари, конференції, наради, симпозіуми з питань освіти, які сприяють активному розвитку нових форм екологічної освіти в Україні.

З кінця 1980-х років до економічного аспекту екологічної проблеми додається ще один – соціальний, на підставі чого виокремлюється наступна форма екологічної діяльності – забезпечення екологічної безпеки, яка дала поштовх для появи перших спеціалізованих кафедр екологічного спрямування та екологічних спеціалізацій [13, с. 19].

У 1990 р. в Декларації про державний суверенітет України вперше проголошено право людини на сприятливе довкілля. Вперше, виходить постанова Державного комітету УРСР по охороні природи і Міністерства вищої і середньої фахової освіти УРСР «Про стан екологічного утворення в системі Мінвузу УРСР» (24.04.1990 р.), якою була затверджена «Республіканська програма екологічного утворення у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах Української РСР на період до 2005 року» [13, с. 27]. Для виконання цієї програми виникла необхідність значно збільшувати мережу ВНЗ, у яких би здійснювалась підготовка фахівців-екологів.

Кардинально новий за змістом та спрямованістю етап розвитку на законодавчому рівні розуміння необхідності створення якісно нової вищої екологічної освіти почався після розпаду СРСР. Після набуття статусу незалежної держави в Україні почався процес екологізації законодавства та вищої освіти.

Феноменом українського буття стало активне формування екологічних цінностей та екологічної культури. Цей процес знайшов відображення в Конституції України та у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Саме в цей період виникають суперечки між науковцями та законотворцями з приводу природничо-наукового та юридичного змісту основоположних понять в галузі екологічного права – «природа», «навколишнє середовище» [7, с. 25] і «навколишнє природне середовище». Такі розбіжності у думках зумовили появу багатьох статей, методичних матеріалів, підручників і посібників, наукових монографій з питань екологічної освіти [13, с. 19].

У 1991 р. в Одеському гідрометеорологічному інституті (нині Одеський державний екологічний університет) розпочинають підготовку фахівців за спеціальністю «Охорона навколишнього середовища та раціональне природокористування» [4, с. 58].

Зазначимо, що з проголошенням незалежності України екологічне право почало бурхливо розвиватися, а екологічне питання стало одним з ключових. Тому 1991-1999 рр. можна назвати періодом найбільш активного розвитку екологічного законодавства в нашій країні.

У 1991 р. вступив у дію Закон України «Про освіту», на наукових конференціях, науково-методичних комісіях та серед викладачів ВНЗ постійно відбуваються дискусії щодо змісту екологічної освіти та її місця серед природничих, технічних та соціальних наук.

У 1994 р. у вищій школі з'явився напрям 6.0708 «Екологія» та спеціальності 7.070801 «Екологія», 7.070802 «Геоєкологія», 7.070803 «Радіоекологія», 7.070804 «Моніторинг навколишнього природного середовища», 7.070805 «Прикладна екологія». За цим напрямом одними з перших в Україні здійснювали підготовку екологів Дніпродзержинський державний технічний університет, Національний університет харчових технологій (м. Київ),

Національний університет водного господарства і природокористування (м. Рівне), Національний університет «Києво-Могилянська академія» (м. Київ), Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу [4, с. 58].

Важливим кроком став указ Президента України «Про основні напрямки реформування вищої школи в Україні» від 12 вересня 1995 р., в якому було сформульовано необхідність створення Концепції екологічної освіти та виховання.

У 1998 р. розпочато роботу з розробки проекту Галузевого стандарту вищої освіти України за напрямом 0708 «Екологія», в якому було запропоновано розподіл навчального часу студента за циклами, наведено орієнтовний перелік навчальних дисциплін для підготовки екологів, визначені знання, уміння і навички, необхідні фахівцю для присвоєння відповідної кваліфікації. Згідно з ОКР за напрямом підготовки «Екологія» спеціалісту присвоювалась кваліфікація «Еколог-вчитель» [13, с. 30].

Визначальною подією в розвитку екологічної освіти і професійної підготовки екологів було розроблення й затвердження в 2001 р. «Концепції екологічної освіти в Україні» з планом реалізації на 2002–2005 р. [8]. Відповідно до цього документа, одним із завдань екологічної освіти визначалась підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства: освіти, промисловості, агропромислового комплексу, державних органів управління в сфері охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій. Кожний ВНЗ мав надавати перевагу підготовці майбутніх фахівців-екологів того профілю, який необхідний в певний період часу галузям регіону [3, с. 158].

У 2001 р. в Україні створено перший спеціалізований ВНЗ – Одеський державний екологічний університет, який став базовим у підготовці кадрів для Міністерства екології і природних ресурсів України [5, с. 257-259].

Наказом Міністерства освіти і науки України «Про впровадження кредитно-модульної системи (КМС) організації навчального процесу» № 774 від 30 грудня 2005 р. було введено КМС організації навчального процесу у ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Для переходу на КМС були розроблені індивідуальні навчальні плани студента, структура залікового кредиту і порядок проведення та оцінювання навчальної діяльності студента, навчальні плани підготовки майбутніх фахівців з врахуванням вимог ECTS, а також інформаційні пакети за напрямками підготовки й спеціальностями (наказ МОН України № 812 від 20 жовтня 2004 р.).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 787 від 27 серпня 2010 р. «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» змінено кодування напряму підготовки та спеціальностей, а відповідно до Закону України «Про освіту» й Положення «Про освітньо-кваліфікаційні рівні», а також з врахуванням потреб ринку праці система професійної підготовки екологів склалася з таких ОКР: «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

У 2014 р. почав діяти новий Закон України «Про вищу освіту», який запровадив чимало новацій. Постанова Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 р. «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» змінено перелік галузей знань і спеціальностей. Згідно з цим документом підготовка фахівців-екологів здійснюється за галузями знань: 10 – «Природничі науки», 18 – «Виробництво та технології» та спеціальностями відповідно 101 – «Екологія» та 183 – «Технології захисту навколишнього середовища» [12].

Стандарти третього покоління для вищої освіти, з введенням яких будуть створені умови для підготовки кадрів з вищою професійною освітою, дадуть змогу застосувати майбутнім фахівцям набуті знання з урахуванням вимог сучасного ринку праці. Стандарти попереднього покоління наголошували на формуванні у студентів знань, умінь і навичок,

але ці поняття практично виключені з нових стандартів і замінені компетентностями. Останні узгоджені між собою та відповідають дескрипторам Національної рамки кваліфікацій [12]. Результати навчання визначаються через загальні та професійні компетентності і подаються в програмах навчальних дисциплін. Таким чином, здійснюється безпосередній зв'язок освітньої програми з програмами навчальних дисциплін, практик, індивідуальних завдань для опанування запланованих результатів навчання та діагностики рівня їх сформованості.

Висновки. Отже, встановлено, що історичний шлях розвитку вищої екологічної освіти в Україні відбувався у тісній взаємодії зі становленням екологічного законодавства. В системі вищої екологічної освіти та законодавстві України протягом тривалого періоду відбувались постійні зміни пріоритетів щодо професійного розвитку фахівця-еколога: від консервативної охорони довкілля, раціонального використання ресурсів та заповідання природних об'єктів до проблем сьогодення – розробки природоохоронних проєктів, опанування геоінформаційного моделювання, управління персоналом та ресурсами.

З огляду на виявлені тенденції розвитку екологічного законодавства, системи вищої освіти, особливостей розробки та впровадження стандартів вищої освіти, галузевих стандартів, освітніх програм є ще багато проблем, що потребують подальших досліджень і пов'язані з вирішенням основної задачі ВНЗ сформувати у майбутніх фахівців-екологів компетентності, які би задовольняли установи та підприємства України. Це дозволить активно розвиватись спеціальностям «Екологія» та «Технології захисту навколишнього середовища», а майбутнім фахівцям-екологам бути затребуваними у своїй професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бауер М. Й. Методологія екологічної освіти: монографія / М. Й. Бауер. – Чернівці: Крайова освіта, 2000. – 320 с.
2. Бачинський П. П. На шляху створення системи екологічної освіти школярів та студентів / П. П. Бачинський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 106–112.
3. Білецька Г. А. Підготовка кваліфікованого фахівця-еколога як один із шляхів вирішення екологічних проблем / Г. А. Білецька // Збірник праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. [Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика]. – № 5. – Хмельницький технолог. ун-т Поділля, 2003. – С. 156–158.
4. Білецька Г. А. Становлення професійної екологічної освіти в Україні / Г. А. Білецька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2001. – № 5. – С. 56–60.
5. Білявський Г. О. Основи екології: підручник – 2-ге вид. / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2005. – 408 с.
6. Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.; за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
7. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посібник / Н. Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
8. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.
9. Костицька І. М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970–1990 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І. М. Костицька. – К., 1995. – 198 с.
10. Некрос В. Ю. Основи формування національної технології вищої екологічної освіти в Україні / В. Ю. Некрос, А. Н. Некрос // Вища освіта України. – 2006. – № 1 – С. 32–36.
11. Плахотнік О. В. Розвиток геоекологічної освіти в Україні: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О. В. Плахотнік. – К., 1998. – 35 с.
12. Проекти стандартів вищої освіти / Мін-во освіти і науки України. – К., 2016. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoi-osviti.html>
13. Скиба Ю. А. Формування управлінських компетенцій майбутніх екологів на засадах збалансованого розвитку: теорія і практика: монографія / Ю. А. Скиба. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 440 с.

REFERENCES

1. Bauer M. I. Metodolohiia ekolohichnoi osvity: monohrafiia / M. I. Bauer. – Chernivtsi: Kraiova osvita, 2000. – 320 s.
2. Bachynskiy P. P. Na shliakhu stvorennia systemy ekolohichnoi osvity shkolariv ta studentiv / P. P. Bachynskiy // Pedahohika i psykhologhiia. – 1999. – № 2. – S. 106–112.
3. Biletska H. A. Pidhotovka kvalifikovanoho fakhivtsia-ekoloha yak odyz iz shliakhiv vyrishennia ekolohichnykh problem / H. A. Biletska // Zbirnyk prats za materialamy vseukr. nauk.-prakt. konf. [Shliakhy vyrishennia ekolohichnykh problem urbanizovanykh terytorii: nauka, osvita, praktyka]. – № 5. – Khmelnytskyi tekhnoloh. un-t Podillia, 2003. – S. 156–158.
4. Biletska H. A. Stanovlennia profesiinoi ekolohichnoi osvity v Ukraini / H. A. Biletska // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika. – 2001. – № 5. – S. 56–60.
5. Biliavskiy H. O. Osnovy ekolohii: pidruchnyk – 2-he vyd. / H. O. Biliavskiy, R. S. Furdui, I. Iu. Kostikov. – K.: Lybid, 2005. – 408 s.
6. Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses: navchalnyi posibnyk / M. F. Stepko, Ia. Ia. Boliubash, V. D. Shynkaruk ta in.; za red. V. H. Kremenia. – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2004. – 384 s.
7. Kobetska N. R. Ekolohichne pravo Ukrainy: navch. posibnyk / N. R. Kobetska. – K.: Yurinkom Inter, 2007. – 352 s.
8. Kontsepsiia ekolohichnoi osvity Ukrainy // Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. – 2002. – № 7. – S. 3–23.
9. Kostytska I. M. Problemy ekolohichnoi osvity v pedahohichnii teorii i praktytsi roboty shkil Ukrainy (1970–1990 rr.): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / I. M. Kostytska. – K., 1995. – 198 s.
10. Nekros V. Iu. Osnovy formuvannia natsionalnoi tekhnolohii vyshchoi ekolohichnoi osvity v Ukraini / V. Iu. Nekros, A. N. Nekros // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2006. – № 1 – S. 32–36.
11. Plakhotnik O. V. Rozvytok heoekolohichnoi osvity v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / O. V. Plakhotnik. – K., 1998. – 35 s.
12. Proekty standartiv vyshchoi osvity / Min-vo osvity i nauky Ukrainy. – K., 2016. Elektronnyi resurs – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoyi-osviti.html>
13. Skyba Iu. A. Formuvannia upravlynskykh kompetentsii maibutnykh ekolohiv na zasadakh zbalansovanoho rozvytku: teoriia i praktyka: monohrafiia / Iu. A. Skyba. – K.: NPU im. M. P. Drahomanova, 2013. – 440 s.

OLENA BARABASH

HISTORIC AND LEGAL STAGES OF FORMATION OF HIGHER ECOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE

Formation of higher ecological education in Ukraine based on the research of the historical development of legislative base of the environmental protection and was widely analyzed in the article. The analysis from the separate aspects of natural resources use and nature protection, that found the legal fixing as early as "Russian True" to the legislative initiatives of present time, directed to the problem-solving of anthropogenic load on the environment, was carried out. The special accent on the projects of higher education standards of the third generation, which provide ability for personnel training for ecological education, was established. The analyze shown that in the system of higher ecological education the priorities have been changed in relation to professional quality and development of environmental specialist subject to the processes that took place in country - from the conservative nature protection to actual design of nature protection projects, geographic information modeling, questions of management of personnel and natural resources.

It was found that most socio-economic, cultural and spiritual problems of Ukraine related to the environmental conditions. A feasible solution of these problems is probable by the reformatting of model of education in higher school. It is important to draw attention on specific character of realization of new model. Review of the stages of formation of ecological education will allow improving the training of skilled professionals for the decision of ecological, legal and socio-economic problems of Ukraine. According to these tendencies the primary purpose of institution of higher education is decision of the question of competence formation in future environmental specialists for satisfaction of supervisory personnel of Ukraine enterprises that will allow actively developing the speciality "Ecology" and "Technologies of environmental protection".

Keywords: *higher environmental education, environmental specialist, speciality, direction, ecological legislation, standard acts, standards of higher education.*

Одержано 3.09.2017 р.